

GOVORI

REČENI PRIGODOM

INSTALACIJE REKTORA

NA

KR. HRV. SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I.

U ZAGREBU

ZA

ŠKOLSKU GODINU 18⁸²|83.

OBAVLJENE DNE 19. STUDENA 1882.

U ZAGREBU

TISKOM A. BRUSINE

1883.

II.

GOVOR

NASTUPAJUĆEGA REKTORA

DRA. FELIKSA SUKA

KR. JAVNOGA REDOVITOGA PROFESORA MORALNOGA BOGOSLOVJA,
PRISJEDNIKA IZVJESTITELJA NADBISKUPSKOGA KONSISTORIJA ZA-
GREBAČKOGA, PROSYNODALNOGA EKŠAMINATORA, NJEMAČKOGA
PROPOVJEDNIKA U CRKVI SV. KATARINE. ŠKOL. GODINE 1880./81.
DEKANA BOGOSLOVNOGA FAKULTETA.

Visokoštovana gospodo!

Slavna sveučilištna skupštino!

Dozvolite mi, da sa častne ove stolice i u ovom svečanom trenutku, u kojem sveučilište naše radostno slavi uspomenu svoga osnutka, nekoliko rieči posvetim onoj pojavi u ljudskom životu, o kojoj gotovo nisam odviše rekao, kad velim, da se na njoj osniva sav naš umni, čudoredni i društveni život. Pojava je ova svakomu poznata; i neuk nas razumije, kad mu ju spomenemo, jer za to čini se, da nam ne treba ni tumača ni znanstvenih priprema, al' je ona i zamašan znanstveni problem i teško da će ljudski um uz svu oštrinu i trudbu svoju ikada odgonetnuti sve tajne, koje ovaj problem u sebi krije. To je savjest, budan u nas svjedok i neumoljiv sudija svemu, štogod u nas polazi od volje. Gle, kako se već u nejaku djetetu pojavljuje savjest, jer mu bezazlenost ne da, da krije što mu dušu blaži ili uzbunjuje; žar, od kojega mu kadšto zarumeni nježno lice, jasno ti kaže, da je ono čulo njezin glas, i razumilo njezine opomene i presude. Mladiću je savjest vodja kroz bure i pogibelji mladjahne dobi, i što je u njega plemenitosti i vrline, kreposti i karaktera, to pokazuje nježnost njegove savjesti te spremnost i vjernost, kojom sluša njezine zapoviedi. Zrelu je mužu savjest potrebita upora, štit njegova poštenja a »svjedočanstvo savjesti« kadšto jedina utjeha u borbah i tjeskobah života. Za savjest znadu svi narodi na zemlji. Kolika je razlika vjere, jezika i kulture u ljudskom rodu,

savjest svigdje poznaju i priznaju i svagdje se — ako i ne uvijek jednako — razumije i poštuje ovaj tajanstveni glas u grudi ljudskoj. Funkcije savjesti, silu njezinih opomena, bol njezinih prikora, sve nam je to u divnih, veličanstvenih slikah prikazao već pjesnički genij starih naroda; o tom mudrovali su njihovi mudarci te nam ostavili mnogo liepih misli i plemenitih uputa. I u znanostih savjest zauzima odlično mjesto na nju se osvrće i bogoslov i filosof, pravnik i liečnik, historik i pedagog; a što se tiče t. z. eksaktnih znanosti, u njihovo područje savjest doduše ne spada, ali je i njihovu napredku zakon i uvjet savjestno izpitivanje činjenica, na kojih se osnivaju.

Nisam naumio crtati ovdje, kako se je savješću ljudskom bavila znanost, naročito bogoslovska i filofska, kojim je sve putem udarila i jedna i druga iztražujući narav ovoj po život tako znamenitoj pojavi, i do kojih je rezultata do sada doprla. Tko znade, kako je teško rješavati psihološka pitanja, taj se ne čudi raznolikosti ni opreci mnijenja, koja se baš na ovom polju pomaljuju, taj se ne čudi, ako mu i na pitanja o savjesti svaka skoro škola drugačije odgovara. Danas ipak, kako mislim, dvie stvari nisu više preporne: ugled savjesti i sloboda njezina.

»Sloboda savjesti« — liepa li je to rečenica, na glasu nekada lozinka čitava vieka, sada u visoko slavljena kulturna stečevina našega doba. Kamo sreće, da se i ugled savjesti isto tako iskreno i odlučno štuje, kao što se sloboda njezina živo zahtieva i brani! Prihvatio tko koju mu drago teoriju, tumačio tko savjest i sve one psihičke pojave, koje ova rieč obuhvaća, ovako ili onako, jedno nam gotovo nitko ne će poreći, da je najme savjest neoborivo i neizbrisivo svjedočanstvo, da je čovjek po svojoj naravi i po svom određenju etičan stvor. A dok nam savjest ovo posvjedočuje, dok je ona izvor i temelj, alpha i omega svakoj etici, dotle je i auktoritet savjesti bitan uvjet, bez kojega nema ni govora o etičnom životu, uzgoju i razvitku ni za pojedinca ni za ljudske zajedini. Neporeciva je zato istina poznata rieč Ciceronova: »Et virtutis et

vitorum sine ulla divina ratione grave ipsius conscientiae pondus est, qua sublata jacent omnia«.*

Ne znam, imade li stvari, koje silnije pokreću sudbinom narodâ, nego što su država, vjera i znanost. Pak i ovo se troje na posljedku oslanja na ugled savjesti. Bez ovoga auktoriteta ne će i ne može ni država obstojati, ni vjera čovjeka oplemeniti i upokojiti, niti znanost napredovati i približiti se uzvišenim svojim ciljevom.

Sa pojmom države nerazdruživo je spojena idea »prava«; što je izvor i razlog pravu, bit će gotovo i temelj državi. Nu što je pravo i na čem se temelji?

Velik bijaše napredak, što je u novije doba pravna filofsija oslobodiv se neopravdanih hipotesi naturalistične škole, izvor i razlog pravu napokon tražila u etičnoj naravi čovjeka**. I na to mora da se konačno svrati svaka teorija, koja hoće da bitno luči pravo od samovolje i nasilja; druge bo tu razlike ne može biti do te, da se pravu priznaje etični karakter, etična moć. Ovu pako moć prima pravo samo onda, ako se izvodi iz dužnosti, ako je dužnost razlog i podloga onoj vlasti i povlastici, koju zovemo pravo. Ima li čovjek već s toga, što živi, i pravo da živi. zašto se onda to pravo ne priznaje i kamenu, koji razbijam, i bilju, koje ništim, i životinji, koju ubijam, da sebi život uzdržim? Razlog je tomu, što ni kamen, ni bilje, ni životinje nisu etična bića, dočim sam ja takovo, što ona bića nemaju dužnosti biti i živjeti, dočim mene ova dužnost veže. Jerbo sam dužan, da živim kao etičan stvor, zato sam i ovlašten, da si tražim i priskrbim sve ono, bez čega ne mogu onoj dužnosti zadovoljiti. U onoj je dužnosti korien i razlog mojemu pravu. Tko to poriče, tomu ne preostaje drugo, nego da napusti etično stanovište, pa da osnuje pravo na sili, da čovjeka proglasi samo onda i dotle ovlaštenim živjeti, ako i dokle je u njega moći i snage,

* Cic. de nat. deor. III. 35.

** Izp. Ulriči, Grundzüge der prakt. Philosophie, I. Bd. pag. 219. sl.

da svoj život brani; a po tom pravo nije drugo nego sila jačega, borba za život, premanentno nasilje.

Nu ako je dužnost podloga pravu, onda ima gotovo i pravo svoj najjači oslon u savjesti. Jer što je savjest? Glasnik i svjedok naše dužnosti. Što nam jamči i posvjedočuje, da smo etična bića? Čuvstvo dužnosti i svijest o njem, a to je savjest. Zašto ja poznajem i priznajem neki moralni zakon? Napokon samo zato, jer me čuvstvo dužnosti potiče, jer mi savjest kaže: ovo valja činiti, onoga se valja kaniti.

Imade li dakle i pravo svoj razlog i zametak u dužnosti, u etičnoj našoj naravi, za koju doznajemo po savjesti, onda je savjest i ugled njezin i pravu najmoćnija zaštita, a po tom i jedan od temeljnih uvjeta za državu i njezin obstanak.

Nije najmanja slava našega doba niti najslabiji dokaz napredka u znanostih, kojim se naš viek ponosi, što se danas sve to većom silom i plemenitijim žarom naglašuje: etični karakter države, što sve više i u znanosti i u državnom životu nadvladuje uvjerenje i načelo, da je država »etičan organisam«. Država, veli se, ima tu zadaću, da ostvari ideu prava i da ju u život uvede, da stvoriv pravni red i čuvajući mu ugled omogućí čovjeku svestrani razvitak naravnih njegovih fizičnih i moralnih sposobnosti, po napose da omogućí čovjeku rješavanje velikih etičnih zadataka njegova života. Gdje se država i svrha njezina ovako shvaća, tu se i savjesti i ugledu njezinu mora da priznaje najveća važnost po samu državu. I zaisto, geografska veličina i razgranjenost, mnoštvo podanika, mnogobrojna i hrabra vojska, bogato i naobraženo gradjanstvo, sve to čini državu veliku i slavnu, jaku i moguću, — ali od svega su toga jači bedemi i sjegurnije jamstvo za obstanak države čestitost i moralna vrlina naroda, do koje čovjeka vodi savjest i ugled njezin. Taj ugled danas i država u svom interesu na toliko poštuje, da i sama medju svoje temeljne zakone uvršćuje i reć bi na prvo mjesto postavlja: »slobodu savjesti«.

Pa uzmimo stvar konkretnije. U svakoj državi jedni zapoviedaju, drugi slušaju. Ugled zakona, auktoritet

oblasti, posluh gradjana, ovo su gotovo počela, bez kojih nema države, ovo su glavni uvjeti, bez kojih ne može nijedna državna institucija svoju zadaću vršiti i obću korist promicati. Nu zakon sâm, pa bio najumniji i najbolji, mrtvo je slovo; državna uredba, pa bila najpotrebitija i najuzvišenija, mrtvo je tielo. Duh, koji ove tvorbe oživljuje i životnu snagu u njih sveudilj uzdržaje, — taj je duh savjest i ugled njezin, kad se tomu ugledu jednakom iskrenošću u državi klanja i malo i veliko, poglavar i podložnik.

Ima strana u ljudskom životu, kao što su n. pr. misli, čuvstva, vjera, brak, obitelj, koje duboko zasiecaju u život i kulturni razvitak naroda i kojim zato ni država ne može uzkratiti svoje brige i pažnje. Ali ih država nije zvana niti vlastna urediti; ona je samo dužna osigurati im obstanak i omogućiti im slobodan razvoj, a vlastna braniti im samo ono, što bi rušilo postojeći pravni red ili podkapalo temelje državi. Preko ovih granica ne siže ni ugled zakona ni vlast države. Ovo je područje, u kojem jedina savjest vlada i ugledom svojim čovjeku obuzdaje strasti i steže slobodu.

Nu savjest utiče i u one sfere javnoga života, u kojih bez prigovora država vrši svoje pravo i svoju moć. Pojave bo u ljudskom su životu raznolike, pa im ne može mrtvo slovo ljudskoga zakona jedino biti mjerilo; razlozi su ljudskim djelom često skrovni i nedokučivi; mnogovrstne su prilike, u kojih se ljudska djela sbivaju i koje opredjeljuju njihovu zaslugu ili krivnju. Sve to sili državu, da uz zakon ipak toga mnogo ostavi i povjeri savjesti svojih organa. Pa da šutim o tom, da je sdušnost državnih organa duša državnomu organizmu, nisu li one stvari, na kojih počiva zakonarstvo, uprava i sudstvo, sav javni red i poredak, kao što su obećanje, rieć, zavjera, prisega itd., jasan dokaz da je savjest posljednje i vrhovno sudište, na koje se i država poziva? Pa i posluh prama državnoj vlasti, samo je onda dostojan čovjeka, ako se smatra etičnom dužnosti; zato i kršćanstvo taj posluh takovom dužnosti proglašuje, dočim nas opominje da »nam se valja oblasti

pokoravati ne samo od straha nego i radi savjesti«. (Rimlj. 13, 5).

A što je savjest pojedincu? Zadnji branik njegove slobode i njegova značaja. Savjest čovjeka potiče na velika djela domoljubja i požrtvornosti, ona mu brani plemenite zamisli i odluke od prigovora strasti od zapreka, koje mu stavlja egoizam; ona ga spaja sa nevidim svietom, carstvom vjekovitih idea istine, dobrote i prava; ona tražeć, da čovjek u svem živi i radi prama ovim ideam, sveudilj mu naviešćuje, da ima red i zakon, koji mu valja bezuvjetno štovati, kojemu krateć posluš samoga sebe i svoje dostojanstvo kalja. Savjest čovjeka svuda prati, pa bila mu ona i kadšto dosadna druga-rica, pa pošlo mu i kadšto za rukom, da ju odpravi i ušutka, ona mu se opet vraća te poput kraljice vladalačkim ugledom zahtieva, da ju sluša; nagradjujuć mu pako posluš mirom i zadovoljstvom, nepobitnim je dokazom, da je bitna strana njegova bića, prava njegova plemenština, što je član etičnoga reda, što se rodi podložan etičnomu zakonu.

Ovo je neposredno svjedočanstvo naše samosvjesti, kojega ne obara tvrdnja, da je ono što zovemo savjest, samo utvara, da nam nije prirodjeno nego stečeno i odgojom u nama proizvedeno*. Što se u različitim oblicih pojavljuje, ali u bitnosti uvijek ostaje isto, što se u čovjeka u najrazličitim prilikah vazda ipak pravilno i postojano nalazi, to jamačno ne može biti samo posljedak odgoje, samo proizvod dresure i navike. Odgoja bo može buditi i zatrti, usavršiti i pokvariti, što je narav dala, ali ona ne može ništa posve nova stvoriti, ne može u narav unieti, za što u ovoj nema ni klice ni podloge, ne može čovjeku dati, za što ga narav nikako nije osposobila niti odredila. Pa zato će i svaka filozofija osloniti se napokon na savjest, kano na stvar, koja je sama sobom izvjestna, i koje netreba tek dokazivati. Pravo kaže Kant:** »Savjest se ne stiče i čovjek nije tek dužan, da si ju pribavi; ona je nešto izvorna, što

* D Strauss, der alte und der neue Glaube 6. Aufl. pag. 208. Izp. Ulrici, der Philosoph Strauss pag. 29.

** Kant, Tugendlehre, Einl. XII. b.

čovjek kao etično biće već od naravi u sebi nosi«. Pa i ono, što po savjesti doznajemo, vrhovni etični zakoni nisu ljudski izum, ustanove ljudske volje, nego istina objektivna i realna, koju čovjek tražeć nadje, ali je sam ne tvori; ovi su zakoni za naše htjenje, što su zakoni logike za naše mišljenje, — pravilo nepromjenljivo i bezuvjetno valjano. Nu naš se um pri tom ne zadržava; njemu etični zakon ne može biti goli fakat bez razloga, učin bez uzroka. Pa tako nas i na ovom polju dosljedno na zakonih logike osnovano mišljenje konačno dovodi do prauzroka i prauzroka svemu do Boga. A to nas sili, da savjesti dosudimo i neki religiosni momenat.

Kako se savjest ima prama vjeri, — i o tom razni razno misle. Jednim je savjest »sviest o Bogu«, neko »neposredno duhu čovječjemu utisnuto svjedočanstvo Božje«. Po mnienju ovih bila bi savjest ako ne izključivo a to eminentno »religiosna funkcija« »neposredni izvor naših religiosnih spoznaja i čuvstva«, »centralni organ svega vjerskoga života«. Drugi opet kao što strogo luče vjeru i moral i svaku svezu medju njima razkidaju, tako iztiču znamenitost savjesti po moral, ali poriču, da savjest u čovjeka radja i vjeru. »Savjest — vele ovi — čini čovjeka moralnim, ali ga jošte ne čini religiosnim«**.

Prvo mnienje, koje savjest shvaća za neko neposredno poznanje ili ti ćučenje Boga, očito pretjeruje religiosni momenat savjesti. Poznanje Boga, kako je god blizu duhu našem te pismo kaže, da »nije daleko ni od jednoga nas« (Djel. Ap. 17, 27), ipak je tek plod našega umovanja; nužda mišljenja dovodi nas k njemu. Idea o Bogu, ako i jest najdublja i najsilnija misao duha čovječjega, nije ipak spoznaja intuitivna nego izvedena, nije prirodjena (jer takovih idea čovjek u obće nema) nego stečena. Bog i što je Božje nisu pojmovi, s kojimi se čovjek rodi, koje on već gotove u sebi na-

* Tako Schlottmann, Güder, Harless, Auberten, Schenkel. Izp. Herzog, Real-Encyclopädie für protest Theologie und Kirche, art. Gewissen.

** Izp. H e m a n, Aphorismen über das Gewissen pag. 506.

lazi, kao da ih je sâm tvorac čovjeku utisnuo u dušu ostavljajući utjecanju izvanjega svijeta, da ih u njem probudi, a čovjeku da ih se samo spominje i u sebi samomu kano ti čita; tek gradivo za nje leži poput nekovana zlata u dubljinah duše, iz kojih ga um vadi, da od njega složi i skuje idee nesumnjive vrijednosti. Smatrajući pojave u sebi, raznovrstne oblike, u kojih se u njem pojavljuje savjest i tražeć im razlog dolazi um do pojma o Bogu te njim završuje svoje umovanje.

Priroda i savjest dvie su objave, koje uzpored pristupaju k čovjeku; jedna nadopunjuje drugu. Glas vidljivih stvorova odlicje se u savjesti. Iz svjedočanstva prirode razabire duh bezkonačnu inteligenciju i moć, iz svjedočanstva savjesti volju bezuvjetne svetosti i vlasti. Pa zato je i pomisao o biću absolutnom, kojoj nas vodi dublje promatranje savjesti, jasnija i podpunija od one, koju nam podaje promatranje prirode.

Iz eksistencije bića izvodiš, da ima prabiće, izvor svemu bivanju; umna osnova i umno uređenje, koje svigdje opažaš u fizičnom svijetu, dokazom su ti, da ima i praum, zasnovatelj svega toga. Nu tim jošte nije odklonjeno svako panteistično svhaćanje. Uz ovaj zaključak i uz one premise mogao bi ipak pomisliti, da niti sâm nisi drugo nego dielak ili emanacija onoga prabića i praua. Ali takovoj pomisli nema mjesta, ako motriš kako se volja ima prama savjesti. Dok se volji opire presuda savjesti, koja te opominje i kori i od koje se nikako oteti ne možeš, jasno je da se u savjesti očituje volja bitno različita od tvoje. Savjest bezuvjetnim imperativom veže čovjeka uz idee dobra i savršena. Ovaj strogi i nepromjenljivi formalisam mogao je savjesti dati samo uzrok bezuvjetno dobar i savršen, volja bezuvjetno prava i sveta. Oslanjajući se dakle na svjedočanstvo savjesti ne možemo absolutno biće, prauzrok svemu, drugčije pomisliti nego da je različito od nas, i da ima um i volju t. j. da je osobno biće, inteligentno i sveto.

Obveza ne može biti ni nastati bez obvezatelja; sud se ne može pomisliti bez sudca, niti imperativ bez

imperatora, niti auktoritet bez auktora, niti zakon bez zakonotvorca; pa tako i onaj kategorični »moraš«, u koji savjest* zaodjeva svoje zahtjeve, ona neboriva zapovied, koja nam se ori u duši »to valja da činiš, ono da pustiš«, pokazuje na drugi »ego«, u kojega i absolutno pravo tako nam zapoviedati i absolutna moć, da zapoviedi svojoj pribavi nepokolebiv ugled, neoprovizivu valjanost. Ovim nas putem svjedočanstvo savjesti i njim probudjeno čuvstvo bezuvjetne zavisnosti vodi do pomisli o Bogu ili — da to isto kažem kraće — uvjerenje o zakonu (a to je savjest) nužno traži te radja i vjeru u zakonodavca. Kako je ovo izvodjenje lahko i na dlanu, vidi se i odatle, što je religija isto tako obćenit fakat kao što i savjest. Misli su religiosne, kako poviest dokazuje, svagdje i u svako doba najuže sdružene sa etičnimi nazori. Vjera i moral kako su god različite stvari, samosvojne kategorije, imajući svaka svoje područje, u životu naroda i plemena ljudskih nema jedne bez druge.

Kako tim priznajem, da je savjest u nekom smislu osnovateljica religije*, tako tim ne ću, da umanjim službe, koje uzvratice religija čini savjesti.

Ona bezuvjetnost, koja se etičnomu zakonu u jedan glas priznaje i bez koje zaisto gubi ovaj zakon svaki ugled i svaku valjanost, tek je religijom spasena i osigurana. Etična dužnost nadje samo u religiji potrebitu i primjerenu sankciju te postaje samo onda nepovriedljiv zahtjev, pravi bezuvjetni »moraš«, vrijedna, da joj čovjek žrtvuje svoju korist i slast, ako se temelji na nuždnom religiosnom odnošaju čovjeka napram Bogu. Isti Kant kako je god autonomiju razuma i volje naglašivao bitnim obilježjem moralne ideje te svaku zavisnost kao biću njezinu protivnu od nje odklanjao, ipak nije mogao a da i religiji ne ustupi mjestance u svojoj etici. Kantu je dakako religija samo dopunjak morala, ideja o Bogu samo »postulat praktičnoga razuma«, vjera samo za to potrebita, da se ukloni faktično nerazmjerje izmedju sreće i krieposti ljudske, jerbo

* Hofmann, die Lehre von dem Gewissen pag. 153.

ništa ne može do Boga izjednačiti opreku između zahtjeva etičnoga zakona i težnje za srećom, kao što to traži razum, ništa do Boga omogućiti i zajamčiti čovjeku, da će etičnim radom, vršec zakon svoga autonomnoga razuma polučiti i svoje podpuno blaženstvo. Pa zato da valja etični zakon smatrati i voljom Božjom; a to je po Kanta religija. Teško je doista pojmiti, kako se ovo pripuštanje religije u područje morala slaže sa vrhovnim nauci Kantove etike, kako se uz autonomiju razuma etični zakon ipak može priznati zakonom Božjim. Ili je najme etični zakon u istinu volja Božja, pa onda pada temeljno načelo Kantove etike, da je razum jedini izvor i autonomni tvorac etičnoga zakona; ili se etični zakon ima samo misliti voljom Božjom i to poradi samoga morala, pa onda religija nije drugo nego puka utvara i tlapnja, i takove tlapnje treba moralu, da se održi. Ovdje međutim nije mjesto iznieti nedostatke i nedosljednosti Kantova sustava. Karakteristična je svakako stvar, da i najumniji zastupnik etičnoga autonomisma, koliko je god truda uložio, da razstavi moral od religije, napokon ipak nije mogao, a da se o nju ne upre. Ustručavajući se tražiti u Bogu izvor i cilj moralnoj ideji, morade napokon ipak priznati, da se moral bez Boga i bez vjere ostvariti ne može.

Etika ako ne će, da bude puka fenomenologija, mora da si traži metafizičnu podlogu. Bez takove podloge etika zadovoljna, da navodi najbliže uzroke etičnim pojavama, odriče se i pokusa označiti posljednji razlog onim etičnim faktorom, koje sama priznaje najsilnijim i na koje se neprestano poziva; bez takove su podloge »moralni zakon«, »moralni nagon«, »savjest«, stvari, koje priznaj, ali im ne pitaj za razlog, slipe fatum, kojemu ne znaš ni svrhe ni razloga. Od svih etičnih principija i sustava filozofijom pronadjenih i ustanovljenih svaki traži neki dopunjak. A gdje da nadjemo taj dopunjak? Odgovarajući na ovo pitanje pokazat će umnici vazda na biće absolutno, sveto i svemožno. Tako savjest vodi do religije a u religiji nalazi posljednju i najvišu sankciju svojih zahtjeva.

Najsvetijom pako svezom sljubile su se savjest i vjera Kristova, i u toj svezi valja tražiti razlog veličanstvenim kulturnim uspjehom, što ih kršćanstvo polučilo u svih sferah ljudskoga života. Stupivši na pozorište ovoga svijeta, kršćanstvo je svojim nauci i obećanjima dovezalo na ono, što bijaše svjedočanstvom savjesti zajamčeno i priznato. Posred velike moralne biede, koja je tištala sviet prije Krista i koje sav sjaj izvanje kulture nije mogao ni prikriti ni ukloniti, plemenitom je ozbiljnošću filozofija nastojala, da spasi barem savjest i ugled savjesti. Ovo nastojanje naročito karakterisuje posljednje predkršćansko razdoblje. Pisci, naročito rimski, i velikani duhom ovoga doba kao Ciceron, Epictete, Seneka, Suetonije, Tacit, Persije i drugi rado spominju nutarnje sudište podignuto u grudima našima pripisujući mu najveći i najsvetiji ugled; rado govore o zakonu, što ga čovjek čita u samomu sebi, o zakonu, koji je, kako Ciceron* veli, »lex non scripta sed nata, ad quam non docti sed facti, non instituti, sed imbuti sumus.«; rado napominju svjedoka, kojega svaki u sebi nosi danju i noćju, sudca, kojega presuda više vriedi nego sud ljudski i mnijenje svjetine. A kad o tom govore, rieč im je tako ozbiljna i živa, tako iskrena i od srдца, da reć bi čutiš, kako ju crpaju iz dna duše svoje. Čim je više rasla izkvarenost u svih slojevih tadanjega društva, čim je većma sviet zaboravljao na etična, idealna dobra, a država u svojih temeljih uzdrmana sve se više razpadala, tim se jače probudila savjest u ozbiljnijih premišljača pa im postala jedino utočište, jedina kotva, za koju se hvatahu plemenitije duše. Što je ljudski duh po savjesti naslućivao i potrebom oćutio i za umirenje svoje tražio, sve mu je to kršćanska objava obilno nudila i darovala. Pa zato što je više čovjek prianjao uz savjest, to je jasnije uvidjao istinu i dublje osjećao silu evangeoske nauke. S toga i apostol javljaše ovu nauku uglednikom i umnikom svojega doba »ne u visokih riečih ljudske premudrosti«, nego »preporučujući se svakoj čovječjoj savjesti pred Bogom«

* Ci c. or. pro Mil. 10.

(I. Kor. 2, 4; II. Kor. 4, 2) t. j. pozivajući se na njihovu sazjest, neka ona sudi njegovoj rieči i njegovu poučenju.

I zaisto nauka je Kristova po tom postala pokretalicom ljudskoga roda, jedinom religijom prave uljudbe i pravoga humanisma, što je tako divno primjerena ljudskoj naravi, potrebam i zahtjevom njezinim; što premda iduć za tim, da čovjeka podigne i privede k svrhunaravnu cilju, ipak ne zatire naravi, već usuprot sav svoj rad gradi na naravnom redu; što ona uzimajuć čovjeka kakov jest, hoće da svaki njegov nagon, svaki opravdani zahtjev njegove naravi uzčuva i namiri, usavrši i posveti. Kako je kršćanskomu etosu podloga naravni etos, kako je kršćanska kriepost do idealne savršenosti dotjerana naravna kriepost, našlo je kršćanstvo najljepši odziv ondje, gdje se glas naravne ljudske savjesti slušao i štovao.

Obilju kršćanskih etičnih motiva, i njihovoj idealnoj čistini um će se ljudski vazda klanjati; pa ako ima u kršćanstvu regeneratorne snage, ako se ono pokazalo kadrim preporoditi čovjeka, osloboditi mu dušu od verigâ putenosti, obnoviti mu i oplemeniti sve mišljenje i teženje, valja to bez sumnje pripisati i njegovoj bogatoj zalihbi etičnih idea, njihovoj naravnosti i uzvišenosti, njihovoj živoj svezi sa strogo religiosnim misli i nauci. Te su idee ono »dobro sjeme«, koje kad padne na zemlju dobru donosi stostruki rod. A tlo, za koje je određeno, u kojem niče i uspieva ovo sjeme, savjest je ljudska. Na nju se obraća religija Kristova, nju hoće, da pročisti i razsvieti, da joj brani i poveća ugled, neka savjest vlada čitavim čovjekom, neka ona bude jasno i nepomično pravilo svemu njegovu radu i životu. Tako dakle i religija svoj rad oslanja na savjest, i što čovjeku obećaje samo mu po savjesti dati može: etičnu vrlinu i pokoj duše.

I za znanost i za napredak u znanostih prevažna je stvar savjest i ugled njezin. Jer što je onaj uzvišeni cilj, za kojim znanost teži i ne miruje, dok ga nije postigla i osvojila? Istina. A nije li istina eminentno etična idea? nije li težnja za istinom ono isto

što i težnja za znanjem? A nije li baš savjest čuvarica istine i ljubavi prama istini? Teži li dakle znanost za istinom, ona ne smije i ne može mimoći savjest. Nema napredka u znanosti bez ljubavi spram istini; nema ljubavi bez žrtve i borbe. Znanost je kćerka etične težnje za istinom i sama etično dobro, pa za to joj se boriti od rođenja pa kroz sav svoj život i razvitak sa svimi onimi težkoćami, koje čovjek nalazi i u sebi i u izvanjem svijetu, i koje mora da svlada, ako hoće, da postigne ikoje etično dobro. Nema ga, koji bi se dovinuo u jasne visine istine ili zadubio u njene dubljine bez uztrajne nesebične, požrtvovne ljubavi k istini. Nema ga, koji će se dokopati biseru pravomu — istini, ako ne odloži samoljublje, ne suzbije slaboće, ne satire glavu aždaji — oholosti. Nema ga, koji bi se mogao dičiti, da je na pravom putu do istine, ako se neprestano ne otimlje mamilom, kojimi nas mami zabluda u svoje mreže, ako se ne zna dići nad obične predsude, nad dnevno mnjenje, nad stranačke strasti. U svetište istine nećemo doći, ako nas ne vodi ljubav k istini spremna na svaku žrtvu. Ognjište pako na kom ovu svetlu vatru ljubavi Bog užije a čovjek čuva i podpiruje, to je savjest. Pa zato neoklievam prozvati savjest i štitom znanosti.

Dokazom mi je za ovu tvrdnju i to, što premnoge bludnje i na polju znanosti izviru iz moralnih pogrešaka i po njih se šire. Što je mnogoj zabludi naročito u našem vieku pripomoglo do strašna gospodstva? Indiferentizam i nehajstvo za svaku istinu, koja sjetilom nije pristupna, bezsavjestno postavljanje i primanje kojekakvih hipotesi i tobožnjih rezultata znanosti. Nije li to bezdušno, kada n. pr. historik ne smatra svojom dužnošću i zadaćom podati nama u povjesti vjerno ogledalo prošlosti, kako bismo u njem pravo upoznali one sile, one težnje i ona načela, koje su blagostanje naroda unapriedila ili priečila? kada on šarajuć svojevoljno i navlaš sofistickim kombinovanjem i tumačenjem činjenica, zabašurujuć i tajeć historiju snizi do služavke politickim svrhama ili do skutonoše gospodujućih partaja? Nije li to bezdušno, kada prirodoslovac

ili filosof jedva zamišljene hipotezi o postanku i biti stvari a osobito čovjeka kao gotove istine baci u svjetinu ne brineći se za to, ne će li one porušiti sve temelje moralnoga i religioznoga života, ne će li one suinovratiti čovjeka u bezutješni jaz bezboštva? ne brineći se za to, da one protuslove neoborivim istinama iskustva i čovječje samosvjesti? Nije li isto tako bezsavjestno ovako prikazivanje historijsko ili ovake teorije primiti i za istinu držati bez ozbiljna izpitivanja samo za to, jer to neka dnevna lozinka traži?

Pravo veli učenjak na glasu našega doba*: »Uvijek je kriva i volja, kada god zabludi ljudski duh koliko puta su nazori što ih držimo za pravu i čistu spoznaju, ništa drugo van krive predočbe, na koje nas navadjaju naše straste, ili puke utopije, koje nam fantazija stvara, ili napokon utisci i predsude, što smo ih primili po vladajućem, oko nas mnienju ili običaju. U volji dakle t. j. u samoljubju, oholosti, taštini, putenosti, tromosti valja tražiti zarodak najvećemu dielu zabludâ uma«. Što će dakle i učenjaka i njegovatelja znanosti najuspješnije čuvati od zablude? Etični posluš. Pa zato valja da i umni iztraživalac istine njeguje savjest, da ga, dok traži i uhodi puteve istine, sveudilj prati savjest, čuvstvo dužnosti i odgovornosti, plemenita težnja i znanstvenim radom svojim služiti etičnim svrham.

Znanost bo samo je onda kulturni faktor, usrećiteljica naroda, »vigor gentium«, ako osnovana na etičnoj podlozi teži za etičnim ciljevima; bez takove svrhe dvo-platan je mač, ubijajuć i svoga gojitelja i druge. Moralne sile čine narode velikimi, a do znanosti je, da ove sile razglaba, da im prati razvitak, da ih obuzdaje i k pravoj svrsi privodi. Znanost se obezčašćuje, upregneš li ju kao robinju, da njom stičeš samo materijalne pro-bitke: ona nije pozvana, da sgrće bogatstvo, da širi razkoš i pruža neizcrpne kupe osjetnih slasti i lasti. Zadaća je njezina mnogo uzvišenija. Znanosti dolikuje, da bistri pojmove o pravu i nepravu, o dobru i zlu, o

* Döllinger, Irrthum, Zweifel und Wahrheit (Rectoratsrede 1845) pag. 22.

liepu i ružnu, o istinitu i neistinitu, gdje su ti pojmovi nejasni, da ih izpravlja, gdje su krivi i pomućeni. Znanosti dolikuje, da čovjeku krase duh, da mu plemeni čud, da radja čistimi i višimi čuvstvi, da ne diže samo pojedinca čovjeka, koji se njom bavi, nego da svjetle svoje trake baca i u skup naroda, u sve slojeve, šireći znanje budeći moralnu snagu, vodeći do etične vrline. Gdje znanost za tim ne ide, gdje se ona ovoj zadaći iznevjerila, ondje propada i sama, ondje opaja pojedinca i narod, stvara pogubu, ostavlja užas. Historija nam to bilježi na mnogih listovih i u mnogih naroda — ne dao Bog, da zapiše taku crtu u našem narodu.

Narod je Hrvatski sebi stvorio sveučilište u sladkoj nadi i želji: da mu uz druge faktore i znanost pomogne do trajnoga blagostajna, do trajne moći, do prave slobode i veličine. Kako je narod Hrvatski ovdje znanosti priredio novu postojbinu, tako valja, da se i znanost oduži narodu, da ga naobrazuje ne samo intelektualno, nego i moralno, da čuva u njem i budi i množi moralnu snagu, da ga vodi do etičnih vrlina. Takovu se pako uspjehu sjegurano od znanosti možemo nadati, bude li joj staze i puteve razsvjetljivala luč savjesti, bude li ju za ruku vodila i nadzirala savjest i ugled savjesti.

Otvarajući hrvatsko sveučilište u ime kraljevo zastupnik je Nj. Veličanstva prvomu rektoru izručio akademijsku mladež riečmi: »Duc eos via semper justis et rectis, institue ac imbue eos doctrinis utilibus regi, reipublicae, patriae«. Ljepše zadaće ne možeš dati sveučilistu, van da vodi svoje gojence putem pravde i istine, da ih uvješti u naukih, što su koristni kralju, državi, domovini. Pa to je nada, to želja naroda, da bude ovo sveučilište hram znanosti, da bude razsadnik, iz kojega će narod dobivati vriednih službenika crkvi, pravih gojitelja znanosti, i vrstnih sila, kakovih treba u sudstvu, u upravi, u svakoj grani javnoga života. A to će biti, bude li sveučilište prama zadaći svojoj uz savjestno njegovanje znanosti i u sveučilištne mladeži odgajalo savjest, budilo sdušnost. Sveučilištnoj mladeži stavljam na srce, da ima vazda na umu ovu uzvišenu

svrhu, zbog koje mlade svoje dane boravi ovdje. — Vriednim svojim sudrugom, gospodi, koja su mene počastila svojim povjerenjem i podigla na ovu častnu rektorsku stolicu, ovdje izričem svoju srdačnu zahvalu i molim ih da me svojim umom i iskustvom u mojoj službi podupru, kako bismo složnima silama učinili svoje, da bude sve to većom zahvalnošću, sve to većim ponosom i žarom klicalo i kasno potomstvo naše: »Vivat, floreat, crescat, alma mater nostra Francisco-Josephina!«

